

इ. 6 वी च्या विद्यार्थ्यांना अवधान टिकवून ठेवण्यात येणाऱ्या अडचणीचा अभ्यास
करून उपाययोजना सुचविणे

डॉ. सूर्यवंशी वैशाली पुंजाराम

प्राचार्य,

मातोश्री शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, एकलहरे, नाशिक

प्रास्ताविक :-

अवधान अभिरुची किंवा आवड यांचा जवळचा संबंध आहे. जी गोष्ट करायला आपल्याला आवडते ती करताना आपल्याला सुखद अनुभव येतात ती गोष्ट आपण मनापासून करतो म्हणजेच काय तर अवधानातून अभिरुची व्यक्त होते मनात अभिरुची असेल तर त्या विषयाकडे आपले अवधान केंद्रित होते अभिरुची हे अवधानाचे सुप्त स्वरूप आहे. अवधान व अभिरुची ह्या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत.

विद्यार्थ्यांला अभ्यास करायचा असतो म्हणजे जाणीवेचा ओघ टका विशिष्ट ठिकाणी केंद्रित करायचा असतो वळवायचा असतो त्याला बाहेरच्या रस्त्यावरील वाहनांचे आवाज क्रीडांगणावरील खेळ शेजारून येणारे संभाषणाचे आवाज, शेजारच्या वर्गातील, गोंधळ शेजारच्या घरातील टीव्ही चा आवाज, स्वयंपाक घरातील आवाज यासारख्या अनेक गोष्टींकडे त्यांचे लक्ष जाऊ शकते फार वेळ त्याला अभ्यासाकडे किंवा एकाच गोष्टीकडे लक्ष केंद्रित करणे अवघड होते. मनाचा ओघ टक सारखा जाणीवेच्या कक्षेत असलेल्या निरनिराळ्या विषयाकडे वळतो थोडक्यात अवधान म्हणजे जाणिवेचे केंद्रीकरण अवधान म्हणजे एखाद्या गोष्टीकडे किंवा विषयाकडे वळलेल्या आपल्या मनाचा ओघ.

अवधान एकाच गोष्टीवर दीर्घकाळपर्यंत केंद्रित करता येत नाही. अवधान एकाच वेळी अनेक गोष्टीवर केंद्रित करता येत नाही मन चंचल असते त्यामुळे एका गोष्टीवर जास्त काळ अवधान केंद्रित करता येत नाही मात्र अभ्यासाने अवधान एकात्मतेचा काळ वाढविता येतो.

Global Oline Electronic International Reserch Journal's licensed Based on a work at <http://www.goeiirj.com>

अवधानाचे एकूण तीन प्रकार आहेत

१. अनैच्छिक अवधान
२. ऐच्छिक अवधान
३. अभ्यस्त अवधान

लहान वयात अवधानाची आंदोलने जास्त होतात. म्हणूनच संशोधकाने इयत्ता 5 वी च्या विद्यार्थ्यांची प्रस्तुत संशोधनासाठी ह्या विषयाची निवड केली आहे.

संशोधनाची गरज :-

वाढते शहरीकरण, शाळेच्या आजूबाजूच्या असलेल्या वाहनांचा व हॉर्नचा आवाज, शाळेच्या शेजारी किंवा आवारात असणारी हॉटेल्स, मंगल कार्यालये, हरण्याची ठिकाणे या सर्व गोष्टीचा परिणाम हा निश्चितच शाळेतील अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेवर होतो व इयत्ता 6 वी चे विद्यार्थी हे वयाने लहान असल्यामुळे ऐच्छिक किंवा अभ्यस्त अवधान केंद्रीत करू शकत नाही. त्यामुळे शाळेत जी अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया सुरू असते त्यात विद्यार्थी जास्त काळ आपले अवधान एका गोष्टीवर केंद्रीत करू शकत नाही.

अवधान नियंत्रित करणारे बाह्य घटक आणि आंतरिक घटक आहेत त्यांपैकी

- अवधानाचे नियंत्रण करणारे बाह्य घटक –

Objective conditions of Attention

- 1) उद्दीपकाची तीव्रता
- 2) आकार
- 3) हालचाल
- 4) विरोध
- 5) सजावट
- 6) नावीन्य
- 7) पुनरावृत्ती
- 8) परिवर्तन
- 9) उद्दीपकांचे स्वरूप
- 10) वैचित्र्य

- अवधान नियंत्रित करणारे आंतरिक घटक

- 1) अभिरुची
- 2) नैसर्गिक गरज
- 3) तत्कालिक गरज
- 4) मनःस्थिति
- 5) सवयी

आपले अवधान काही वेळा बाह्य घटकामुळे तर काही वेळा आंतरिक घटकामुळे खेचले जाते अध्ययनार्थींचे अवधान खेचून ठेवण्यासाठी शिक्षकांना अनेक प्रयत्न करावे लागतात.

उत्तम वक्ता, कुशल विक्रेते, जादूचे प्रयाने करणारा जादूगार, सर्कशीतला विदूषक हे अवधान खेचून ठेवण्याचे सतत प्रयत्न करतात.

सर्वांची अवधान कक्षा ही समान किंवा एकाच असत नाही. व्यक्तीव्यक्तीनुसार अवधान कक्षा बदलते छोट्या मुलाची अवधान कक्षा कमी असते वयाबरोबर ती वाढत जाते अध्ययन अध्यापनाच्यावेळी अध्ययनार्थींची अवधान कक्षा (span of Attention) विचारात घ्यावी लागते.

इयत्ता 6 वी च्या विद्यार्थ्यांचा वयोगट लक्षात घेता त्यांची अवधान कक्षा ही कमी असते. जास्त काळ ते एका गोष्टीवर लक्ष्य केंद्रीत करू शकत नाही. म्हणून संशोधिकेने इयत्ता 6 वी च्या विद्यार्थ्यांच्या अवधान कक्षेचा विचार केला आहे.

- **संशोधनाचे महत्व :-**

अध्ययनासाठी अवधान अत्यंत महत्वाचे आहे. ज्ञान संपादनासाठी विषयाचे आकलन होण्यासाठी विविध

कौशल्ये आत्मसात करण्यासाठी अवधान असणे आवश्यक आहे. व्यक्तीच्या विशिष्ट विकासावस्थेत अवधानाचा नेमका कोणता प्रकार प्रकर्षाने जाणवतो हे माहीत असणे आवश्यक आहे. अध्ययनार्थीचे अवधान विषयाकडे आकर्षून घेण्यासाठी व ते टिकवून ठेवण्यासाठी मदत होते.

अगदी लहान वयात विद्यार्थ्यांची मने चंचल असतात ती एकाजागी दीर्घकाळ टिकून राहत नाही. लहान मुलांना कृतीद्वारे शिक्षण दिले तर त्यांचे अवधान टिकून राहण्यास मदत होते. लहान मुलांना वेगवेगळ्या वस्तु चित्रे प्रतिकृती, बडबड गीते यासारख्या वेगवेगळ्या कृती करून त्यांचे अवधान केंद्रीत करता येते.

अध्ययनार्थींना एखाद्याविषयात खिळवून ठेवायचे असेल तर विषयाबद्दल अभिरुचि निर्माण झाली पाहिजे कारण अभिरुचि अवधानात जन्म देते विद्यार्थी एखाद्या विषयाच्या अनुषंगाने चर्चा वाचन प्रश्न लिखाण घ्या गोष्टी स्वेच्छेने करू लागतात तर त्या विषयात त्याला अभिरुचि निर्माण होते व अध्ययनार्थीचे अवधान केंद्रीत होऊन अवधानाचे आंदोलने कमी होतात.

समस्या विधान : इयत्ता 6 वी च्या विद्यार्थ्यांना अवधान टिकवून ठेवण्यास येणाऱ्या अडचणीचा अभ्यास करून उपयोजना सुचविणे

● **संशोधनाची उद्दिष्टे :-**

- 1) इ 6 वी च्या विद्यार्थ्यांना अध्ययनात अवधान टिकवून ठेवण्यात येणाऱ्या अडचणीचा शोध घेणे
- 2) इ 6 वी च्या विद्यार्थ्यांसाठी अवधान टिकवून ठेवण्यात येणाऱ्या अडचणी दूर करण्यासाठी कार्यक्रम राबविणे.
- 3) इ 6 वी च्या विद्यार्थ्यांसाठी अवधान टिकवून ठेवण्यासाठी उपाय योजना सुचविणे.

● **संशोधनाची गृहीतके :-**

- 1) इयत्ता 6 वी च्या विद्यार्थ्यांना अध्ययनात अवधान टिकवून ठेवण्यात अडचणी येतात
- 2) बाह्य उद्दीपकांमुळे विद्यार्थ्यांची अवधानाचे आंदोलने जास्त होतात.
- 3) अवधान केंद्रित करू न शकल्याने विषयाची आवड कमी होत जाते.
- 4) विद्यार्थ्यांना कृतीयुक्त शिक्षण दिल्यास त्यांचे त्या विषयाकडे जास्त प्रमाणात अवधान केंद्रित होते.
- 5) विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनातील अवधान टिकून ठेवण्यात अपयश ही अडचण दूर करण्यासाठी केलेल्या उपाययोजनांमुळे विद्यार्थी अध्ययनावर अवधान केंद्रित करू शकतील.
- 6) विद्यार्थ्यांची अवधान केंद्रित केल्यामुळे त्यांना पाठ्याशाचे आकलन होईल व त्यांची अभिरुची वाढेल.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :-

● **व्याप्ती :-**

सदर संशोधन ही के बी एच विद्यामंदिर गंगापूर रोड नाशिक येथील इयत्ता सहावीच्या वर्गाची निवड केली आहे.

● **मर्यादा :-**

- 1) सदर संशोधनासाठी के बी एच विद्यामंदिर गंगापूर रोड नाशिक या शाळेतील इयत्ता सहावी च्या एकाच तुकडीच्या म्हणजे (अ) तुकडीचाच विचार केलेला आहे.
- 2) सदर संशोधनासाठी के बी एच महाविद्यालय गंगापूर रोड नाशिक येथील इयत्ता सहावीच्या अ तुकडीतील 40 विद्यार्थ्यांचाच विचार केला आहे.
- 3) या संशोधनाचे निष्कर्ष सर्वत्र लागू होतीलच असे नाही.
- 4) प्रस्तुत संशोधनात केवळ अवधान टिकवून ठेवण्यात येणाऱ्या अडचणींचा विचार केला आहे.

● **संशोधनाची कार्यपद्धती :-**

प्रस्तुत संशोधनासाठी विद्यार्थ्यांचे दोन गट करून प्रायोगिक पद्धतीचा वापर केला आहे.

कार्यात्मक व्याख्या

- 1) इयत्ता 6 वी – के बी एच विद्यामंदिर गंगापूर रोड नाशिक या शाळेतील इयत्ता सहावी चा वर्ग
- 2) विद्यार्थी - के बी एच विद्यामंदिर गंगापूर रोड नाशिक या शाळेतील इयत्ता 6 वी च्या वर्गात शिकणारे विद्यार्थी.
- 3) अवधान - कोणतीही गोष्ट जाणून घेण्यासाठी मनाने केलेली धडपड म्हणजे अवधान होय.

● **माहिती संकलनाची साधने :**

प्रस्तुत संशोधनासाठी माहितीचे संकलन करण्यासाठी मुलाखत या तंत्राचा वापर करण्यात आला मुलाखतीतील एकूण बारा प्रश्न विद्यार्थ्यांना विचारले गेले हे सर्व प्रश्न अवधानाच्या संबंधित होते.

● **माहितीचे विश्लेषण**

विद्यार्थ्यांसाठी प्रश्नावली तयार करून मुलाखत घेतल्यावर कोष्टक तयार करण्यात आले व त्यावरून आलेख तयार करून मुलांच्या कमतरता व गरजा समजावून घेऊन कार्यवाही केली.

● **निष्कर्ष :-**

- 1) इयत्ता 6 वी च्या विद्यार्थ्यांचे बाहेरील आवाजामुळे अवधानाचे विकेंद्रीकरण होते.
- 2) इयत्ता 6 वी च्या काही विद्यार्थ्यांना घरच्या आठवणी व विचारात गुंगून गेल्यामुळे शिक्षकांच्या शिकविण्याकडे अवधान केंद्रित होत नाही.
- 3) काही विद्यार्थ्यांच्या मित्र-मैत्रिणी त्रास देतात त्यामुळे ही त्यांच्या मनात न्यूनगंडाची भावना निर्माण होते व अवधान केंद्रित होत नाही.
- 4) विद्यार्थ्यांसाठी खेळ कृतीयुक्त शिक्षण प्रकल्प अध्यापन पद्धतीचा वापर केल्यास विद्यार्थ्यांचे अवधान विशिष्ट विषयाकडे केंद्रित करण्यास मदत होते.
- 5) काही विद्यार्थ्यांना शाळेत यायलाच आवडत नाही व त्यामुळे बळजबरीने वर्गात अवधान टिकविणे अवघड होते.
- 6) काही विद्यार्थ्यांना डोळ्याची व कानाची समस्या असल्याने हे अवधान केंद्रित होण्यास अडचण येते.

7) मधल्या सुट्टीच्या आधीच्या तासांना विद्यार्थ्यांचे अवधान केंद्रित होत नाही.

● सूचना व शिफारशी :-

- 1) विद्यार्थ्यांना शाळेविषयी अध्यापन विषयी गोडी वाढविण्यासाठी प्रयत्न करावेत.
- 2) त्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी शिक्षकांनी जागृत असावे.
- 3) विद्यार्थ्यांची आरोग्य तपासणी करावी.
- 4) पालक मेळावे वेळोवेळी आयोजित करून पालकांना शिक्षकांनी मार्गदर्शन करावे.
- 5) शाळेमध्ये विविध उपक्रम अभ्यासपूरक व अभ्यासेतर उपक्रमांचे आयोजन करावे.

● संदर्भ :-

- 1) मुळे रा. श. उमाठे, वि. तु. 1997 शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे द्वितीय नागपूर महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ.
- 2) पंडित बन्सी बिहारी (सप्टेंबर 1987) शैक्षणिक संशोधन नित्य नूतन प्रकाशन पुणे.
- 3) भिंताडे वि. रा. (जून 2004) शैक्षणिक संशोधनाची पद्धत पुणे नूतन प्रकाशन.

GOEIIRJ